

SİR JOHN MALCOLM'UN "İRAN TARİHİ; EN ERKEN DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE" (1815) ESERİNİN ORYANTALİZM AÇISINDAN İNCELENMESİ

URAL HATEMİ*

Öz: 18. ve 19. yüzyıllardan itibaren Avrupalı seyyah ve politikacılar İran coğrafyası, toplumu ve devletleri hakkında birçok eserler kaleme almışlar. Bu eserlerin bir kısmı zamanla İran tarih yazırlığı ve yaygın olan siyasi ideolojileri doğrudan etkilemiştir. İran modern tarih yazınının temelini oluşturan önemli eserlerden biri Sir John Malcom'un 1815 yılında yayımladığı "İran Tarihi" kitabıdır. Bu kitap ilk kez İran tarihini modern bir dille ele almıştır. Bu yüzden İran tarih yazımı açısından önem taşımaktadır. Ayrıca kitap, İran tarihine yaklaşımı ve söylemi açısından da önem arz eder. Nitekim Pers milliyetçiliğini yeğleyen tarih yazarların derinden etkilendiği ve sürekli atıfta bulunduğu bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu kitap, İngiliz oryantolizminin İran konusunda ilk çalışmalarından biridir. Dolayısıyla İngiliz oryantolizminin 18-19. yüzyıllarda İran ve bölgedeki çalışmalarını anlama açısından da bu eser önem taşır. Bu makalede söz konusu eser ve yazarını tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sir John Malcom, İran Tarihi, İngiliz Oryantalizmi, İran Tarih yazımı.

SİR JOHN MALCOLM'S "THE HISTORY OF PERSIA: FROM THE MOST EARLY PERIOD TO THE PRESENT TIME" (1815) IN TERMS OF ORIENTALISM

Abstract: Since the 18th and 19th centuries, European travellers and politicians have written numerous works about Iranian geography, society and states. Some of these works have directly influenced Iranian historiography and prevailing political ideologies. One of the most important works that laid the foundation of modern Iranian historiography was Sir John Malcom's History of Persia, published in 1815. This book was the first to deal with the history of Iran in a modern language. Consequently, the text represents an important contribution to the development of Iranian historiography. Moreover, it is a seminal work in terms of its approach and discourse on Iranian history. In

---

* Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Doktora Öğrencisi, uralhatemi@gmail.com, Orcid: 0000-0002-2609-8523

fact, it constitutes a key reference for historiographers who favour Persian nationalism. It also represents one of the earliest works of British orientalism on Iran. Consequently, this work is also significant in elucidating the contributions of British Orientalism to the understanding of Iran and the region during the 18th and 19th centuries. This article examines this work and its author.

Keywords: Sir John Malcolm, History of Iran, British Orientalism, Iranian Historiography.

Giriş

İran'da Safevi dönemi (1501-1736), Avrupalıların bu coğrafyaya ilgi göstermeye başladığı dönemdir. Safevi sonrası dönemde bu ilgi artarak ülkeyi ziyaret eden seyyahların sayısı da artmıştır. Seyyahların kaleme aldığı eserler (Seyahatnameler) Avrupa'daki İran imajını çizen ilk eserler olarak kabul edilebilir.

Kaçar Hanedanı dönemine (1789-1925) gelince Avrupalı oryantalistlerin seyahatnameler dışında modern eserler de yazmaya başladığı görülmektedir. Avrupa sömürgeciliğinin başladığı bu dönemde oryantalist çalışmaların daha da arttığı söylenebilir. Özellikle 19. yüzyıl boyunca İngilizler, Fransızlar ve daha sonra Ruslar ve Almanların bu alanda çok sayıda çalışma yürütmüşler. Bu bağlamda Sir John Malcolm'un (1763-1833) 1815 yılında yayınladığı "İran Tarihi"¹ eseri önemli bir örnek teşkil etmektedir. Eser, İran tarihi ile ilgili kaleme alınan ilk modern çalışma olarak kabul edilir. Dolayısıyla günümüze değin İran tarih yazımında önemli etkileri olduğu söylenebilir. Bu çalışmada söz konusu eser, yazarı ve yarattığı etkiler ele alınmıştır. Ayrıca eserin İngiliz sömürgeci politikalarıyla ilişkisi ve İran'da etkilediği siyasi süreçler ve sonuçları tartışılmıştır.

İngiliz Oryantalizmi ve İran

18. ve 19. yüzyıl Avrupası'nda yaşanan gelişmeler, Avrupa ülkelerinin rekabetini diğer kıtalara doğru genişletmiştir. Avrupa devletleri için en önemli bölgelerden biri Hindistan'dı. 19. Yüzyılın başlarında İngiltere'nin Hindistan'daki sömürgeci faaliyetlerine yeni rakipler ortaya çıkınca İngiltere hem Hindistan'da hem de komşu bölgelerinde siyasi süreçleri kendi lehlerine korumaya ve çevirmeye çalışmıştır. Bu dönemde bir yandan Napolyon'un İran'ı kullanarak Hindistan'a saldırma tehdidi söz konusu idi, diğer yandan Afganis-

---

¹ Eserin orijinal adı: The History of Persia (From The Most Early Period To The Present Time)

tan'ın da Hindistan'a yönelik birtakım saldırı planları söz konusuydu.² Dolayısıyla İngiltere, İran'ı ilk başta Hindistan sömürgecini korumak için kullanmak istese de daha sonraki dönemlerde İran petrolü ve jeopolitik önemi, İngilizlerin doğrudan ilgisini çekmiştir. İran İngiltere için hem hedef hem de bir stratejik araç idi. Bu nedenle İranlıların siyasi ve diplomatik davranışları İngilizler tarafından kontrol edilmesi gerekiyordu. İngilizlerin İran'la ilgili ilk oryantalist çalışmaları böyle bir ortamda gerçekleşmiştir.³

İngiliz Oryantalizminin İran konusunda çalışmaları sömürgeciliğin kalbinden doğmuş bir alandır. İran konusu ile ilgilenen İngiliz oryantalistlerden Edward Granville Browne (1862-1926)⁴ haricinde çoğu araştırmacı güçlü bir sömürgeci yaklaşımına sahipti. Diğer taraftan bunların çoğu İngiliz hükümetinin ve Doğu Hindistan Şirketi'nin⁵ ve İngiliz istihbarat servisinin ücretli çalışanlarıydı. Sir John Malcolm, Lord Curzon (1859-1925), Sir Percy Sykes (1867-1945), Dennis Wright (1911-2005) ve diğer İngiliz İranologlarda bu özelliği görmek mümkündür.⁶ Bu isimlerin çoğu İngiltere'nin bölge ülkelerine gönderdiği asker/diplomatlar idi. Bunlar gittikleri ülkede sadece diplomatik görüşmelerde bulunmakla yetinmeyip, aynı zamanda bu ülkeleri sosyo-politik, coğrafi ve kültürel olarak araştırmışlardır. Nitekim bu dönemde Mount Stuart Elphinstone (1779-1859)⁷ Afganistan hakkında, Henry Pottinger (1789-1856)⁸ İndus (Sind) Nehri ve Belucistan hakkında ve Malcolm da İran hakkında önemli eserler yayımlamışlardır. Bütün bu süreçte Malcolm, Mumbai'de siyasi elçi maaşından yararlanıyor ve masrafları İngiliz hükümeti tarafından karşı-

² William Hollingbery, (2011). "A Journal of Observations, made during the British Embassy to the Court of Persia, in the years 1799, 1800 and 1801", British Library, Historical Print Editions, London.

³ Daha fazla bilgi için bkz. Çemenkar, M.C. (2009). İstemat-i Britanya Der Mıntaka-yi Haliç-i Fars ve Derya-yi Umman (Ez Şeklgiri Ta Payan-i Qacariye), *İran ve İstemat-i İngiliz (İran ve İngiliz Sömürgeciliği) Semineri Kitabı*, s. 1-34. Tahran Muessise-yi Mutalaat ve Pejuheşha-yi Siyasi.

⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Topuzoğlu, T. R. (1992). Browne, Edward Granville, *TDV İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/browne-edward-granville>. (Erişim Tarihi: 09.03.2023)

⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Özcan A. (2000). İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ingiliz-dogu-hindistan-sirketi>. (Erişim Tarihi: 09.03.2023)

⁶ Khalili, Mohsen, (2006). "Negd-i ez Diger, İranşenasi İngilizisi", *Pejuheşname-ye Ulum-e Siyasi*, Cilt 1, Sayı 2, Bahar Tahran, s. 138.

⁷ 1808'de Afganistan'da bulunan ilk İngiliz elçisidir.

⁸ İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin politikacı ve askeri olarak Sir John Malcolm tarafından İran'a gönderilmiştir.

lanıyordu. Ayrıca devlet tarafından onun hizmetinde olan bir sekreter, bir kâtip ve bir evi vardı.⁹

Sir John Malcolm

Doğu Hindistan Şirketi'nin (VOC) İskoç subay, tarihçi ve politikacı Sir John Malcolm, 19. yüzyılın başlarında siyasi ve ticari görevler için defalarca İran'a gönderildi. Malcolm, 1769'da İskoçya'da bir çiftçi ailede doğdu; ilköğreniminin çoğunu orada geçirdi ve 1782'de Hint Donanması'na girdi. 1791'de Haydarabat eyaletinde Doğu Hindistan Şirketi'ne alındı ve orada Fars dili ve edebiyatını öğrendi. 1792'de Hindistan'da diplomatik heyetlerde tercümanlık yaptı; iki yıl sonra hastalık nedeniyle Hindistan'ı terk etti. 1795'te tekrar Hindistan'a döndü ve Deacon valisinin askeri sekreteri olarak görevlendirildi. 1798'de Lord Wellesley (1760-1842) tarafından Haydarabat Vali Yardımcısı olarak atandı. 1799-1801 yıllarında Doğu Hindistan Şirketi'nin genel müdürü Wellesley tarafından elçi olarak Kaçar padişahı Fath Ali Şah (1772-1834)¹⁰ sarayına gönderildi. 1803-1804 yıllarında Wellesley'm siyasi temsilcisi olarak Mahratta Savaşı'na¹¹ katıldı ve 1803'te Maisur valisi olarak atandı. Malcolm 30 Mayıs 1833'te Londra'da vefat etti.¹²

Malcolm'un Tahran'a gönderilmesinin asıl amacı Napolyon Bonapart'a karşı İran yönetimi ikna etmektir. Bununla birlikte Hindistan'da Afgan işgalinin meydana getirdiği tehdidi ortadan kaldırmanın yanı sıra, İngiliz hükümetinin siyasi ve ticari çıkarlarını güvence altına almayı hedefliyordu.¹³ Tahran'da başarılar elde eden Malcolm, hizmetlerinin ödülü olarak 1811'de *Şovalye* ve 1815'te *Sir* lakabına layık görüldü.¹⁴

Malcolm İran'da bulunduğu yıllarda sadece diplomatik işlerle meşgul olmadı; boş zamanlarını genellikle araştırma ve yazmakla geçirdi. Bu çalışmaların sonucu bin sayfadan oluşan "İran Tarihi" kitabı 1815'te Londra'da ya-

⁹ Bigdelu, Rıza, (2012). Peyvend-e Şark Şinasi ve İstımar der Ketab-e Tarih-e İran Ser Can Mal-kom, *İttılaat Hikmet ve Marifet*, Yıl 7. Sayı 3., Tahran, ss. 9-12.

¹⁰ 1797-1834 yılları arasında İran'da hüküm süren Kaçar Hanedanı'nın ikinci şahı.

¹¹ İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ile Hindistan'daki Maratha İmparatorluğu arasındaki nihai ve belirleyici çatışmaydı. Savaş, Şirketi Hindistan'ın çoğunun kontrolüne bıraktı.

¹² Malcolm, Sir John, (2000). *Tarih-e Kamel-e İran*, cilt 1, Farsça Çev. Mirza İsmail Hayret, Efsun Yayınları, Tahran, s. 11.

¹³ Mahmud, Mahmud, (1999). *Tarih-i Revabit-i Siyasi İran ve İngiliz der Gharn-e 19*, Eghbal Yayınları, Tahran, C. 1., s. 33-44.

¹⁴ Hallingbery, W. (1981) a.g.e. s. 14.

yımlandı. Bunun dışında Malcolm İran konusunda makaleler de yayımladı.¹⁵ "İran Tarihi" eseri doğrudan İran kaynaklarına dayanarak İran tarihi konusunda yazılan ilk İngilizce kitap idi.¹⁶ Kitap ve özellikle İranlıların karakteriyle ilgili olan bölümleri on yıllar boyunca Avrupalılar için bir rehber niteliği taşıdı. Bu çalışmaları dolayısıyla Malcolm 1816'da Oxford Üniversitesi tarafından ödüllendirilmiş ve hukuk doktorası unvanına layık görüldü.¹⁷

"İran Tarihi" Kitabı

İki ciltten oluşan "İran Tarihi; En Erken Dönemden Günümüze" (The History of Persia: From The Most Early Period To The Present Time) kitabının birinci cildi 15 ve ikinci cildi 11 olmak üzere toplam 26 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm İran'ın sınırları, coğrafyası ve iklimini ele alır. İkinci bölümde İran'ın en eski devleti olarak söylediği Mahabadiyan¹⁸ ve Kezumars öncesi padişahları ele alır. Altıncı bölüme kadar İslamiyet öncesi kadim İran hanedanlarını anlatan yazar, yedinci bölümde İslamiyet öncesi İran'da din, şeriat ve efsanelere yoğunlaşmıştır. Sekizinci bölümden itibaren İslamiyet dönemi ve Arap istilasını takip eden dönemlere odaklanmıştır. Dokuzuncu bölümde Gazneliler, onuncu bölümde ise Selçuklular ve Harezmsahlar'ı ele almıştır. On birinci bölümde Azerbaycan, Fars ve Luristan'da Atabekler; on ikinci bölümde Moğol istilası ve İran'da Hülagu Han hükümeti; on üçüncü bölümde de Timur devleti ele alınmıştır. On dördüncü bölümde Safevi devletini ele alan yazar, on beşinci bölümde Safevilerin çöküşü ve İran'ın Afganlar tarafından fethedilmesini ele almıştır.

Kitabın ikinci cildine gelince; on altıncı bölümde İran'da Afgan padişahları, Türk ve Rus saldırıları ve 17. bölümde Nadir Şah ele alınmıştır. 18. bölümde Kerim Han Zend ve 19. bölümde Zendiye devleti incelenmiştir.

¹⁵ Örneğin "Persia, a poem, anonymous" (1814), "A Memoir of central India" (1823), "Sketches of Persia, anonymous" (1827), "Life of rotert. Lord Clive" (1836), "Sketches of the political History of India Since 1784" (1811), "Sketches of the Sikhs" (1812) ve "Observations on the disturbances in the Madras Army in 1809" (1812).

¹⁶ A. K. S. Lambton, (1995). *Sir John Malcolm and the History of Iran*, *British Institute of Iran Studies*, Lonon.

¹⁷ John William Kaye, *The Life and Correspondence of Major-General Sir John Malcolm, G.C.B., Late Envoy to Persia, And Governor of Bombay; From Unpublished Letters and Journals*, 2 vols., London, 1856. Akt Bonakdarian M., Eskandari-Qajar, M. M. Malcolm, Sir John. Encyclopaedia Iranica Online. Erişim Adresi:

<https://referenceworks.brill.com/display/entries/EIRO/COM-362631.xml> Erişim Tarihi: 30.11.2024

¹⁸ سلسله مهابادیان

Yazar, yirminci bölümde Kaçar devletinin kurucusu Ağa Muhammed Han'ın tahta oturduğu dönemde İran ve etrafındaki ülkelerin durumunu genel olarak anlatmaya çalışmıştır. 21. bölümde Ağa Muhammed Han ve padişahlık dönemi ve Fath Ali Şah'ın tahta oturması ele alınmıştır. 22. bölümde İran'da Mezhep ve Şeriat, 23. bölüm ise ülkede adalet, vergi ve askeri düzen anlatılmaya çalışılmıştır. 24. bölüme gelince tekrar İran coğrafyası ve iklimi ele alınmıştır. Bununla birlikte halkın okuryazarlık durumu, bilim, sanat ve edebiyat gibi konular da bu bölümde anlatılmıştır. 25. bölümde yazar, İran halkının gelecek ve göreneklere, davranış ve yaşam tarzlarını ele almıştır. 26. bölüme gelince ülkenin durumu ile ilgili bir değerlendirme yaparak kitap sonlandırılmıştır.

Malcolm'un eserini kendi dönemine göre özel kılan husus o zamana kadar İran tarihi ile ilgili eşi benzeri görülmemiş çok sayıda kaynak kullanmasıdır. Bu kaynakların bir kısmı İran tarihi ile ilgili yazılan Avrupalı oryantalistlerin eserleridir. En çok da o döneme kadar yazılmış olan Farsça kaynakları incelemiştir. Bunların başında Firdevsi Şehnemesi gibi edebi eserler gelir. Yazar sadece Farsça değil, Arapça bilmediğine rağmen bu kaynakları da taradığını söyler.¹⁹ Malcolm'un atıfta bulunduğu ve bu yönden çok eleştirildiği bir diğer kaynak Dabestan-e Mazaheb²⁰ kitabıdır.²¹

Fars dili ve kültürünün en önemli kaynağı olan Firdevsi Şehnemesi, kadim İran inancı olarak kabul edilen ve Zerdüştlüğün temel kaynaklarından olan Zand Avesta ve genel olarak kadim İran ve İslamiyet öncesi Pers krallığını anımsatan ve yücelten materyaller, Malcolm'un temel kaynaklarını teşkil etmiştir. Buna Karşı kitapta Malcom'un İran'ı ziyaret ettiği sırada bir Türk hanedanı olan Kaçar devletinin Türklük kimliği göz ardı edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Malcolm ve genel olarak İngiltere Oryantalizminin İran konusunda söylem ve stratejisi, İran/Fars kimliği ve Ariyan ırkı²² ekseninde oluşturduğu söylenebilir. Bu yaklaşım, İranlıların bir Avrupa ırkı (Ariyan) olduğunu

¹⁹ Malcolm, Sir John, (2000). *Tarih-e Kamel-e İran*, cilt 1, Farsça Çev. Mirza İsmail Hayret, Efsun Yayınları, Tahran, s. 193.

²⁰ Doğu dinleri ve mezheplerini anlatan kitap, Hint Persleri (Zerdüşt halk) tarafından kaleme alınan bir eserdir. Kitabın yazarı Azerkeyvan'ın (Behram Bin Behram) oğlu ve Azerkeyvani tarikatına mensup Zerdüşt rahip Keyhüsrev İsfendyar'dır. Azerkeyvani tarikatı ile ilgili bkz. Kheyrandish, Abdülresul, Ahmedi, Hüseyin, "Azerkeyvaniyan ve Tesir An Ber BAstangerayi der Tarihnegari Moaser İran", İran History: No 70/5, Summer - Autumn 2012 Tahran.

²¹ Bkz. Malcolm, a.g.e. ss. 6-11. ve 117-129.

²² "Aryan" terimi 19. yüzyılda Avrupa'dan İran'a girdi. Bugün bu terim Avrupa'da geçerliliğini yitirmiş, ancak İranlılar (Farslar) kendilerini hala Aryan olarak görüyorlar. İran'da Aryan ırkına ilişkin bu ısrarın nedeni, Aryanizmin İran kimliğinin siyasi yapısında oynadığı rol ve Avrupa ile karşılaşmanın yol açtığı zararı yönetmek için tasarlanan stratejilerdir.

iddia eder ve aşırı Arap ve Türk karşıtı bir söylem benimser. Bu anlatıda İran tarihi için 2500 yılı aşkın bir geçmiş kabul edilir ve İran tarihinin başlangıcı Ahameniş İmparatorluğu olarak görülür. Ahamenişilerden önce sadece Elamlar ve Medler bu anlatıya dahil edilir ve Ahameniş İmparatorluğu'nun oluşumunun bir başlangıcı olarak ele alınır.²³ Medler ve Ahamenişiler'e ek olarak, "Sasaniler, Tahiriler ve Safariler vb. hanedanlarla ilgili yeni anlatımları oryantalistler tarafından oluşturulur. Malcolm, Ahameniş İmparatorluğu'nun kurucusu olarak bilinen Cyrus'u, Kayhüsrev ile aynı tutmuştur. Ancak bu konuda sadece Ebu Reyhan Biruni'nin anlattıklarını temel aldığı ve başka kaynaklara atıfta bulunmadığı için eleştirileri üzerine çekmiştir.²⁴

Malcolm, İran gezisi sırasında etrafındaki insanlardan duyduğu bilgileri de kullanmıştır. Onun kullandığı diğer kaynaklardan ise yazıtlar, mühürler, madeni paralar ve Pehlevi dilinde birkaç metinden de söz edilebilir.²⁵ Ayrıca Londra Kraliyet Asya Topluluğu Kütüphanesi'nde bulunan el yazmalarından da yararlanmış. O, Marco Polo'dan Anthony ve Robert Shirley kardeşleri²⁶ ve Jean Chardin'e (1643-1713)²⁷ kadar bütün seyahatçıların yazdıklarını ve James Fraser'in (1713-1754) "Nadir Şah Tarihi"²⁸ başlıklı kitabını ve daha birçok eseri de derlemiştir.

Malcolm bunca kaynağa başvursa da İran tarihini, Firdevsi Şehnamesi gibi edebi eserler ve Dabestan-e Mezaheb gibi kitapların kurguladığı tarih anlayışına dayanarak anlatmıştır. Bununla birlikte Zand Avesta, Taberi Tarihi, Zinet-ül Tevarih de Malcolm tarafından en çok kullanılan kaynaklardır. Firdevsi Şehnamesi ve genel olarak eski İran efsaneleri en çok birinci ciltte kullanılmıştır.²⁹ Malcolm'un eserine yöneltilen eleştirilerde de en çok bu konu üzerinde duruluyor. Efsaneleri ve bir edebi eseri tarih yazımında temel kaynak olarak kullanmak ve olayları bu eserlerin üzerinden anlatmak metodolojik

²³ Tarafdari, A. M. (2018). *Melligerayi, Tarîhnegari ve Şeklgiri-ye Hoviyet-e Milli Novin der İran*, Emir Kebir Yayınları, Tahran, s. 11.

²⁴ Tarafdari, a.g.e. s. 12.

²⁵ Bigdeli, Rıza, (2012). *Peyvend-e Şark Şinasi ve İstimar der Ketab-e Tarih-e İran Ser Can Malkom, İttılaat Hikmet ve Marifet*, Yıl 7. Sayı 3., Tahran, ss. 9-12.

²⁶ 1598 yılında Kraliçe Elizabeth tarafından görevlendirilerek Safevi sarayını ziyaret etmişlerdir.

²⁷ İlk seyahati 1664-1670 yıllarında ve ikincisi 1671-1677 yıllarında gerçekleşmiştir. İran'ı ise ilk kez 1666 yılında ziyaret etmiştir. Daha fazla bilgi için: Vakıf Aslanov, "Jean Chardin ve Seyahatnamesi", Çev. Muhammet Kemaloğlu ve Aran Erdebili, *Doğu Araştırmaları*, Sayı. 15., 2016/1, ss. 75-150.

²⁸ *History of Nadir Shah* (1742).

²⁹ Malcolm, a.g.e. ss. 10.

olarak sorunludur. O diğer bütün kaynaklardan derlediği bilgileri bu iki eserden yararlanarak oluşturduğu tarihi kronik ve söyleme göre düzenlemiştir. Eser, İngiltere'nin siyasi amaçlarına yönelik yazıldığından bu metodolojinin ve söylemin rastlantı olmadığı ve bilinçli olarak seçildiği söylenebilir.

Malcolm, ikinci ciltte herhangi bir olaya tamamlık eden ve olaylarla yakından bağlantısı olan kişilerden bilgi edindiğini söyler. Bununla birlikte bazı konuları kendi gözlemlerine dayanarak kaleme aldığı iddia eder. Örneğin Kaçar Hanedanı'nın yükselişi, Ağa Muhammed Han ve Fath Ali Şah'a adanmış pasajlarda hem görüştüğü insanların söylediklerine hem de kendi gözlemlerine dayanır.³⁰ Diğer bir örnekte dönemin hükümdarı Fath Ali Şah konusuna özel olarak değinmeyeceğini belirtmesine rağmen saraydaki yaşam ve hükümdarın kişiliği ve hükümdarlık tarzını ele almıştır.³¹ Bu incelemelerin çoğu genel olarak İran hükümdarları hakkında olsa da okuyucu bunların zamanın hükümdarının hükümdarlığına uygulanabilirliğini açıkça anlayabilir.

Malcolm, halkın karakteristik özelliklerini hükümetle ilişkilendirmiştir. Ona göre hükümetler halkların davranış tarzlarında belirleyici faktördür. Onun din, hükümet, coğrafya, gelenek ve görenekler ve İran halkının karakterine ilişkin tasvirleri kendi gözlemlerine dayanmaktadır. Heterojen bir kültürel yapıya sahip olan, dolayısıyla da farklı bölgelerde farklı davranış kalıplarının sergilendiği İran ile ilgili genellemeler yapmanın sorunlu bir yöntem olduğu söylenebilir. Malcolm'a göre tarih boyunca İran'ın düşüşü ve gerilemesi halkın ahlakına da yansımıştır. Ona göre İranlılar dikkatsiz, aldatıcı, kaprisli ve en kötüsü bencil insanlardır.³²

Malcolm, İran tarihini kadim ve İslami dönem olmak üzere iki bölüme ayırmıştır. Bu yaklaşım Malcolm sonrası dönemde genel olarak İran tarihçileri tarafından da benimsenmiştir. Özellikle kadim İran (İslamiyet öncesi) özlemi, milliyetçi tarihçiler tarafından ana tema olarak yaygınlaşmıştır. İran milliyetçi tarihçileri, İranlılık ve Ariyan kimliğinin oluşturulmasında en çok "kadim İran ihtişamı" tezinden faydalanmışlardır. Bu yaklaşıma göre kadim İran'ın gelişmiş, saygın ve güçlü bir devlet olmasına karşın İslamiyet'in gelmesiyle bu devlet ihtişamı kaybetmiş, ırkı ve kültürel varlığı kirlenmiştir. Malcolm, İranlıların İslam'dan önce ileri bir halk olduklarını söylüyordu. "İran'ın kadim eserlerine baktığımızda şöyle anlaşılıyor ki, İran'ın ilk halkı, memleket işlerinin düzenli

³⁰ Malcolm, a.g.e. ss. 549

³¹ Malcolm, a.g.e. ss. 631-634.

³² Malcolm, a.g.e. ss. 565-566.

ilerlemesini sağlayan ve devlet ile halk ilişkisini düzenleyen konularda iyi ilerlemişlerdi; bu devletin egemenliğinde sahip oldukları refah ve rahatlığı hiçbir zaman görmediler.”³³ Ona göre bütün bu rahatlığı ve huzuru bozan Arap istilasını ve İslamiyet'tir.

Malcom'a göre İslamiyet'in en güzel özellikleri Hıristiyanlıktan gelmektedir. Müslümanlar arasında her şeyi kılıç belirler. Kendi ifadesiyle “İslam, reforma karşı bir dindir ve takipçileri önyargılar, batıl inançlar ve mantıksız eğilimlere bağlıdır. Bu dinin sonucu barbarlıktan başka bir şey olamazdı. Çünkü yüksek bir medeniyet düzeyine ulaşmış Müslüman bir millet örneği yoktur ve istisnasız olarak bu dini kabul eden tüm ülkelerin halkı her zaman hükümetten gelen zarara, şiddete, tahakküme ve istikrarsızlığa maruz kalmışlar.”³⁴

Malcolm'un İslamiyet ve Müslüman ülkeler konusunda düşünceleri başka oryantalistlerle de örtüşmektedir. Bu husus İslamiyet odağında tartışılabilir gibi, Malcolm'un “kadim İran” dediği dönemin ne kadar gerçek olduğu konusunda da tartışılabilir. Özetle milliyetçi tarihçiler, Malcom gibi oryantalist yazarlardan etkilenerek Arap istilasını İran'ın geri kalmışlığının temel nedeni olarak kabullenip savunmuşlar. Bu söylemde “Arapların gelmesiyle İranlıların ırkı bozulmuş, saflığını kaybetmiştir. Bu da İran'ın geri kalmışlığının temel sebebi gibi kabul edildi.”³⁵

Oryantalist bakış açısında en çok vurgulanan Doğu despotizmi konusu Malcolm'un eserinde de yer yer karşımıza çıkmaktadır. Kitapta İran toplumu ve genel olarak Asyalılarla ilgili genellemeler yapılmış ve yargıda bulunulmuştur. Malcom'a göre Asyalılar özgürlüğün değerini bilmiyor ve özgürlükten ziyade güvenliğe değer veriyorlar. Ona göre Asyalılar, güvenliğe ancak sert bir diktatörlük (despot) liderliğinde ulaşabileceklerine ve bunun zayıf bir yönetimle sağlanmayacağına inanıyorlar. Aynı şekilde İran'ı barbarlık durumunda kalmış ve ilerleme kaydetmemiş bir despot toplum olarak değerlendirmiştir. O, bu konuda daha da ileriye giderek İran'da, yönetimlerin terör ve vahşet faktörünü kullanarak ülke güvenliğini sağladıkları yaklaşımını desteklemiştir. Ona göre halk sadece bu yöntemle barış ve huzur içinde yaşayabilir. Bir başka yerde, Malcom, I. Şah Abbas'ın ülkede düzenini korumak adına kendi çocuklarını öldürmesini savunmuştur; bu özelliğe sahip olmayan padişahları

³³ Malcom, a.g.e., s. 4.

³⁴ Malcom, a.g.e. s. 220.

³⁵ Tarafdari, a.g.e., s. 17.

ise eleştirmiş ve hatta kınamıştır. Malcolm, eserinde istibdadı hiçbir şekilde kınamamıştır. Ona göre istibdat sebep değil sonuçtur. “Kadınların toplumdaki konumları, mutlakiyetçiliği ve tiranlığı besler. Müslümanlar evlerinde birer mutlak müstebitler. Onların bu istibdadı, hükümete de yansımıştır. Böylece toplumun yarısını köleleştirerek diğer yarısı zalimler olarak tezahür ediyor. Bu da ilerleme ve uygarlık için güçlü bir engeldir.”³⁶

Sonuç

İranoloji disiplinin kurucularından biri olarak kabul edilen John Malcolm’un “İran Tarihi” eserinden önce bu alanda yazılan bütün eserlerin siyasi kronik olduğunu söylemek mümkündür. Eser, ilk modern tarih metni olmakla birlikte Avrupa’da uzun yıllar İran tarihi ile ilgili başucu kaynak gibi kullanılmıştır. Eserin içeriği, söylemi ve atıfta bulunduğu kaynaklar itibarıyla onu basit bir tarih kitabı olmaktan çıkarıyor.

İngiliz oryantalizminin İran konusunda ilk eseri olarak bilinen “İran Tarihi”, İranlılar için bir tarih inşası girişimidir. Eserde bir Avrupalı gözüyle İranlıların karakteristik özelliklerinden, din, efsane, hükümdarlık, devlet-toplum ilişkisi ve daha birçok konu ele alınmıştır. Burada kurgulanan tarih anlayışı ve söylemi, İngiliz politikalarına hangi yönlerden hizmet ettiği başka bir çalışmanın konusu olabilir. Ancak şunu görmek mümkün ki, Malcolm’un eseri, modern dönem İran’ın siyasi tarihini kökten değiştirmeye yardımcı oldu. Nitekim bugün İran’da devleti nezdinde ve özellikle milliyetçi tarihçiler tarafından benimsenen tarih anlayışı ve yöntemi Malcolm’un temelini attığı anlayıştan esinlenmiştir. Ayrıca eser, 20. yüzyılın başlarından itibaren İran’da kurumsallaşarak devlet ideolojisine dönüşen Fars/İran milliyetçiliği tarih yazımı açısından da bir kaynak eserdir.

“İran”, “İranlılık” ve “Aryanizm” kimliğinin ilk tarihi dayanaklarını inşa eden eser, İran tarihinde devlet-toplum ilişkisini modern üslupla ilk kez anlatan metindir. Malcom’u takip edenlerden Celalettin Mirza (1827-1872), Mirza Ağa Han Kermani (1854-1896), Feth Ali Ahundzade (1812-1878), Hasan Pirnia (1871-1935), Abdül Hüseyin Zerrinkub (1923-1999) ve Zebihullah Safa (1911-1999) gibi isimler, aynı zamanda Fars/İran milliyetçiliğinin ilk ideologları ve yazarları olarak bilinmektedirler. Malcolm’dan etkilenen ve onu takip eden milliyetçi tarih yazımında, padişahlar, hanedanlar ve özellikle Arap-İslam medeniyeti ve halifeliliğiyle ilgisi olmayan siyasi ve toplumsal hareketler geniş ölçüde övülür, saygı görür ve hatta kutsanır. Bunun dışında İran toplumunun

³⁶ Malcolm, a.g.e. s. 220.

sosyo-kültürel yapısı, Türkler ve Türklük gibi önemli hususlar göz ardı edilir. Aslında milliyetçi tarih yazımı ve genel olarak Fars milliyetçilerin ideolojik anlamda yapmak istedikleri, kadim İran'ı yeniden inşa etmektir. Pehlevi Hanedanı'nın "öze dönüş" tezi, kadim İran'ı yeniden inşa etmeyi amaçlıyordu. Bu dönemde "2500 Yıllık Törenler" adı altında her yıl gerçekleştirilen yüksek maliyetli etkinliklerin temel amacı da bu idi. Bu çalışmalar sonucu İran imajının sadece Avrupalılar nezdinde değil, İran halkı açısından da değiştiğini söylemek mümkündür.

Bugün bile İranlılık kimliği ve milliyetçiliğinin ideolojik bileşenlerinin temelinde Malcom'un iddia ettiği "kadim İran ihtişamı" yatıyor. Bu anlayışta ayrıca üstün ırk (Ariyan) ve "İranlıların Avrupalı bir ırk" oldukları düşüncesi de önemlidir. Böylece Malcom ve akabinde şekillenen İran milliyetçi tarihçilere göre İslam medeniyeti ve Türk kültürü karşısında "kadim İran" kültürü ve medeniyetini anımsatan her şey İran'ın bugünkü ihtişamını arttıracak, onu geri kalmışlıktan kurtaracak ve Avrupa düzeyine yükseltecektir. İranlıların Avrupalılarla aynı ırktan (Ariyan) olduğunu iddia etmek, İran kimliğine üstün özellikler atfetmek ve kadim İran medeniyetini yeniden inşa etmeyi ilk kez gündeme getiren Malcom, aslında İran'ın heterojen bir etno-kültürel yapıya sahip olduğundan haberdardır. Ancak eserinde bu alanlar göz ardı edilmektedir.

KAYNAKÇA

- A. K. S. Lambton, (1995). *Sir John Malcolm and the History of Iran*, British Institute of Iran Studies, London.
- Bigdelu, Rıza, (2012). Peyvend-e Şark Şinasi ve İstimar der Kitab-e Tarih-e İran Ser Can Malkom, İtilaat Hikmet ve Marifet, Yıl 7. Sayı 3., Tahran, ss. 9-12.
- Fraser, James, *History of Nadir Shah (1742)*, London.
- Ghadimi Gheydari, Abbas, (2014). *Tedavom ve Tehevol-e Tarih-nevisi der İran-e Asr-e Kaçar*, Tahran, ss. 169-179.
- Hallingbery, William, (1981). *Ruzname-ye Sefer-e Heyet Sir John Malcolm*, Çev. Huşeng Emiri, Ketabsera Yayınları, Tahran.
- Kaye, John William, *The Life and Correspondence of Major-General Sir John Malcolm, G.C.B., Late Envoy to Persia, And Governor of Bombay; From Unpublished Letters and Journals*, 2 vols., London, 1856.

- Khalili, Mohsen, (2006). *Negd-i ez Diger, İraşenasi İngilizi*, Pejuheşname-ye Ulum-e Siyasi, Cilt 1, Sayı 2, Bahar Tahran, s. 138.
- Mahmud, Mahmud, (1999). *Tarih-i Revabit-i Siyasi İraş ve İngiliz der Gharn-e 19*, Eghbal Yayınları, Tahran, C. 1., s. 33-44.
- Malcolm, Sir John, (2000). *Tarih-e Kamel-e İraş*, Farsça Çev. Mirza İsmail Hayret, Efsun Yayınları, Tahran.
- Tarafdari, Ali Muhammed, (2018). *Melligerayi, Tarihnegari ve Şeklgiri-ye Hoviyet-e Milli Novin der İraş*, Emir Kebir Yayınları, Tahran.
- Vakıf Aslanov, (2016) “Jean Chardin ve Seyahatnamesi”, Çev. Muhammet Kemaloğlu ve Aran Erdebili, *Doğu Araştırmaları*, Sayı. 15., 1, ss. 75-150.
- William Hollingbery, (2011). *A Journal of Observations, made during the British Embassy to the Court of Persia, in the years 1799, 1800 and 1801*, British Library, Historical Print Editions, London.
- Yap, M. A., (1981). *Do Moverrih-i İngiliz-i Tarih-i İraş*, Farsça Çev. Yakup Ajend, Gosterde Yayınları, Tahran.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/browne-edward-granville>.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ingiliz-dogu-hindistan-sirketi>.